

การพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย

DEVELOPING THE CITIZENSHIP UNDER DEMOCRACY

อภิญญา ฉัตรช่อฟ้า¹

Apinyar Chatchorfa

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาบริบทของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย 2) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ที่เป็นบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในการสร้างและพัฒนาความเป็นพลเมือง จำนวน 17 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย Inductive Analysis ผลการศึกษาพบว่า 1) ปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ประกอบด้วย ปัญหาการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง ปัญหารัฐรวมศูนย์อำนาจ ปัญหาพลวัตวัฒนธรรมการเมืองไทยในประวัติศาสตร์ ปัญหากระบวนการและปัญหาการขาดการกล่อมเกลาร่วมกันเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง 2) แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทย ได้แก่ กำหนดให้การพัฒนาพลเมืองและการสร้างวัฒนธรรมพลเมืองให้เป็นยุทธศาสตร์วาระแห่งชาติ มีบทบัญญัติรัฐธรรมนูญที่บังคับใช้อย่างต่อเนื่อง และสถาบันการศึกษากับการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย 3) แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย ได้แก่ การพัฒนาความเป็นพลเมืองบนฐานคิดตะวันตกให้สิทธิและความรับผิดชอบแก่พลเมือง มีสิทธิ มีเสรีภาพ มีการมีส่วนร่วมทางการเมืองใน

Received: 2021-01-05 Revised: 2021-01-20 Accepted: 2020-01-22

¹ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Faculty of Social Sciences
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, e-mail: apinyarchatcorfa@gmail.com

ฐานะสมาชิกหนึ่งของรัฐ การพัฒนาความเป็นพลเมืองตามหลักภาวนา 4 ประกอบด้วย กายภาวนา
ศีลภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา

คำสำคัญ (Keywords): ความเป็นพลเมือง; การปกครอง; ระบอบประชาธิปไตย

Abstract

This research has the objective of the purpose of this research is 1) To study the context of problems of citizenship development under democracy. 2) To study guidelines for the development of citizenship under democracy and 3) To present guidelines for the development of citizenship under a democratic system in line with the Thai social context. Use qualitative research methods Data was collected through Documentary Research and In-Depth Interview from Key Informants who are skilled and experienced personnel to create and develop 17 citizens The data were analyzed by interpreting and creating hefty conclusions. Inductive Analysis The results showed that 1) Problems of citizenship development under the democratic regime of Thailand consist of citizenship culture building problems. The problem of centralized state of power Problems of Thai political dynamics in history Problems with the sponsorship system, and The problem of lack of recruiting to build citizenship 2) Guidelines for the development of citizenship under the democratic regime of Thailand Including the creation of citizenship development and building a citizen culture as a national strategy. There are constitutional provisions that are in constant force. And educational institutions and citizenship development under the democratic regime of Thailand 3) Guidelines for the development of citizenship under a democratic system in accordance with the Thai social context. This includes developing citizenship based on western thinking, giving citizens the right and responsibility, to enjoy freedom. Having political participation as a member of the state Citizenship development according to the Buddhist principles according to the principles of prayer in 4 areas which are the four aspects of prayer consisted of Civic Physical, Prayana (Civic Skill), Mind Bhavana (Civic Virtue), and Panya Phawana (Civic Knowledge).

Keywords: Citizenship; Government; Democratic Regime

บทนำ (Introduction)

การแก้ไขปัญหาประชาธิปไตยของไทยจำเป็นต้องแก้ไขที่ตัวพลเมือง เพื่อให้พลเมืองสามารถเข้าร่วมในการบริหารและตระหนักถึงปัญหามืองที่ต้องเข้าร่วมกันแก้ไข (อเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2554) หรือกล่าวได้ว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตย “คน” ในฐานะที่เป็นเจ้าของประเทศ จะต้องมีความสามารถในการปกครองตนเอง จึงจะประสบความสำเร็จได้ อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทยมีปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวถ่วงรั้ง ในการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย นั่นคือ วัฒนธรรมอุปถัมภ์ หรือการพึ่งพิงผู้ใหญ่โดยเฉพาะนักการเมือง วัฒนธรรม ผู้น้อย-ผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส กว่า การแบ่งพรรคแบ่งพวก การไม่แสดงความคิดเห็น เพราะเกรงว่าผู้ใหญ่จะไม่พอใจหรือมีผลต่อการทำงานและชีวิตส่วนตัวได้นั้น รวมถึงการไม่ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสร้างสังคมและสร้างชาติ (ทิพย์พาวร ดันติสุนทร, 2554) ทั้งนี้ หากมองโดยสรุปแล้ว ปัญหาประชาธิปไตยของไทยในปัจจุบันที่เกิดจากการที่ ประชาชนไม่มีความเป็น “พลเมือง” เห็นได้จากการที่ประชาชนไม่ยอมรับความแตกต่างและไม่เคารพสิทธิเสรีภาพของกันและกัน ความเห็นที่ต่างกันจึงนำไปสู่ความเห็นต่างทางการเมืองอย่างสุดขั้ว ทำให้การพัฒนาทางการเมืองนั้นก็จะด้อยพัฒนาและจะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประชาธิปไตยและความไร้เสถียรภาพทางการเมืองในระยะยาว (Mehran Kamrava, 1996)

จากปัญหาที่กล่าวมา จึงเห็นได้ว่า “ประชาชน” ในระบอบประชาธิปไตย จะต้องมีความเป็นพลเมือง” จึงจะทำให้ประชาธิปไตยสำเร็จได้ กล่าวคือ สมาชิกของสังคมที่มีการใช้สิทธิเสรีภาพโดยมีความรับผิดชอบ เคารพผู้อื่น เคารพความแตกต่าง และเคารพกติกา (คณะอนุกรรมการนโยบายปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง ด้านพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดี, 2554) หรือกล่าวได้ว่า พลเมืองเป็น รากฐานของประชาธิปไตย เมื่อประชาชนเป็น “พลเมือง” ก็จะเปลี่ยนจากภระ หรือ ปัญหากลายเป็นพลเมือง หรือ กำลังของเมือง ปัญหาทุกอย่างของสังคมก็จะแก้ไขได้ สังคมก็จะเข้มแข็ง และประชาธิปไตยก็จะประสบความสำเร็จ (ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555) ซึ่งการสร้างความเป็นพลเมืองไม่ได้เฉพาะแต่การทำให้ประชาชนรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ที่ตนเองมีเท่านั้น แต่ต้องหันมาสนใจที่จะสร้างให้พลเมืองเกิดตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว และอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพสันติสุขมีอิสระที่กระทำใด ๆ ภายใต้ขอบเขต กฎหมายโดยไม่ล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น การปกครองในระบอบประชาธิปไตยจะประสบความสำเร็จได้นั้นจำเป็นต้องสร้าง “พลเมือง” ที่สามารถปกครองตนเองได้ ซึ่งทุกสังคมทุกประเทศต้องการเหมือนกันและหากสังคมไทยมีประชาชนที่เป็นพลเมือง และเข้าใจในระบอบ

ประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ก็จะทำให้ประเทศพัฒนาก้าวหน้าและมีความมั่นคงอย่างยั่งยืน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555)

ดังนั้นจากที่ได้ประมวลความสำคัญของการสร้างพลเมืองต่อการพัฒนาประชาธิปไตยทั้งในแง่ปรากฏการณ์และหลักการทางทฤษฎี จึงเป็นมูลเหตุจูงใจให้ ผู้วิจัยจึงสนใจวิจัยในเรื่องการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย โดยผู้วิจัยได้พัฒนาโจทย์วิจัยสำคัญหลัก คือ 1. อะไร คือ บริบทของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย 2. เราจะมีแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยได้อย่างไรบ้าง และ 3. ลักษณะพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย โดยผู้วิจัยคาดว่าผลการวิจัยนี้ จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาพลเมืองไทยให้สามารถมีบทบาทและหน้าที่ตามระบอบประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย (Research Objective)

1. เพื่อศึกษาบริบทของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methods)

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

- 1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)
- 2) การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-Depth Interview)

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ซึ่งเป็นบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในการสร้างและพัฒนาความเป็นพลเมือง จำนวน 17 คน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยนี้จะใช้วิธีการต่าง ๆ ดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) จะใช้เอกสารขั้นต้นและชั้นรอง ดังนี้

1.1 เอกสารขั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นข้อมูลดิบข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น หนังสือหนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ต ที่เกี่ยวกับการพัฒนาพลเมือง เป็นต้น

1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นข้อมูลผ่านการวิเคราะห์แล้วระดับหนึ่งและเพื่อช่วยให้วิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เอกสารชั้นรองเหล่านี้ที่สำคัญ เช่น ตำราวิชาการบทความวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์ วิธีการสัมภาษณ์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ (Interview Guide) เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์มีรูปแบบต่าง ๆ คือ

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือในการวิจัยโดยศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีเครื่องมือในการวิจัย 2 ชนิด ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก 2) แบบประเมินการสนทนากลุ่ม

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

(1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นการรวบรวมขั้นแรกเมื่อเริ่มทำการวิจัย โดยนักวิจัยจะต้องศึกษาผลงานที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียด เพื่อนำมาประกอบการวิจัย การศึกษาเอกสารจะช่วยในการกำหนดประเด็นและตัวแปรที่จะศึกษา กำหนดแนวคิดนา รวมทั้งนำมาใช้ในการวิเคราะห์ ถ้าไม่ทำการศึกษาจากเอกสาร

(2) การสัมภาษณ์ (Interview) การสัมภาษณ์เป็นการเจาะลึกประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยสนใจ ใช้สัมภาษณ์ (2.1) การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal Interview) หรือการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และ (2.2) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) มักจะใช้ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การสัมภาษณ์โดยเปิดกว้างไม่จำกัดคำตอบ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) การตะล่อมกล่อมเกล่า (Probe) เป็นการซักถามที่ล้วงเอาส่วน

ลึกของความคิดออกมา และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) โดยกำหนดตัวผู้ตอบบางคนแบบเจาะจงเพราะมีข้อมูลที่ดี ลึกซึ้ง กว้างขวางเป็นพิเศษ

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร

ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

2. ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview)

ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผลการวิจัย (Research Results)

1. บริบทของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า

1.1 ปัญหาการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) หรือสำนึกพลเมือง (Civic Virtue) ในสังคมไทยไม่มีการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) ให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย ตามแนวคิดของแกเบรียล อัลมอนด์ (Gabriel Abraham Almond) ที่อธิบายว่าการที่จะพัฒนาระบอบประชาธิปไตยให้ตั้งมั่น มั่งคั่งยั่งยืน และการเมืองมีเสถียรภาพโดยรวมนั้น รัฐบาลต้องมีเจตจำนงค์ที่ต้องมีการสร้างวัฒนธรรมการเมืองที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนในประเทศ

1.2 ปัญหาการรวมศูนย์อำนาจ (Centralization State)

การรวมศูนย์อำนาจ (Centralization) เป็นสภาวะที่จะต้องมียุ่เสมอภายในระบอบการเมือง เนื่องจากอำนาจในทางการเมืองการปกครองจำเป็นต้องมีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่องค์กรหรือกลุ่มองค์กรซึ่งเป็นที่ยอมรับภายในสังคมการเมืองจึงกระทบต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย เนื่องจากเป็นที่ยึดมั่นทางกลับโครงสร้างอำนาจรัฐรวมศูนย์ของประเทศไทยเพราะเท่าที่ผ่านมาการเปลี่ยนแปลงใหญ่ๆ ของประเทศไทยมักเป็นเรื่องสั่งการจากข้างบน (Top Down) ลงมาจากโครงสร้างของรัฐรวมศูนย์โดยที่

ประชาชนพลเมืองมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเพียงน้อยนิดและในหลายๆกรณีไม่มีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจ

1.3 ปัญหาพลวัตวัฒนธรรมการเมืองไทยในประวัติศาสตร์

พบว่าพลวัตวัฒนธรรมการเมืองไทยในประวัติศาสตร์เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยคือพลวัตประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากอดีตถึงปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทยที่ถูกกำกับด้วยคติทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ได้ถูกชนชั้นผู้ปกครองของไทยทบทวนเอามาสร้างเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐเพื่อใช้สร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ผู้ปกครองมากกว่าที่จะสร้างพลเมือง วัฒนธรรมพลเมืองของประชาชน

1.4 ปัญหาระบบอุปถัมภ์

พบว่าระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย เพราะโครงสร้างของวัฒนธรรมระบบอุปถัมภ์นั้น เป็นวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน เป็นเงื่อนไขที่ทำให้การพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก เพราะระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างหนึ่งที่ยึดใช้อธิบายความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและโครงสร้างอำนาจในสังคมไทยอย่างกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน

1.5 ปัญหาการขาดการกล่อมเกลาสื่อสร้างความเป็นพลเมือง

พบว่าประเทศไทยขาดการกล่อมเกลาสื่อสร้างความเป็นพลเมืองเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย เพราะระบบการศึกษาของรัฐไทยมุ่งให้ความสำคัญมากแก่การสร้างความรู้รักภักดีต่อรัฐ มากกว่าการสร้างพลเมืองและพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย

2. แนวทางการการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า

2.1 กำหนดให้การพัฒนาพลเมืองและการสร้างวัฒนธรรมพลเมืองเป็นยุทธศาสตร์วาระแห่งชาติ

ควรกำหนดให้การพัฒนาพลเมืองและการสร้างวัฒนธรรมพลเมืองเป็นวาระแห่งชาติ ที่ทุกภาคส่วนในสังคมไทยต้องช่วยกันพัฒนาความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย

2.2 รัฐธรรมนูญที่สนับสนุนการสร้างความเป็นพลเมือง

จะต้องยกร่างรัฐธรรมนูญในฐานะสถาบันการเมืองหลักของประเทศ ที่สามารถนำไปบังคับใช้ได้จริงในการวางแผนทางเพื่อการพัฒนาพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย ทำให้รัฐธรรมนูญมีเสถียรภาพมีความมั่นคง ต้องมีการการบังคับใช้รัฐธรรมนูญในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเป็นพลเมืองยังไม่บังคับใช้อย่างจริงจังต่อเนื่องยาวนานจนเกิดเป็นวิถีปฏิบัติจนกลายเป็นวัฒนธรรมพลเมืองและมีการกำหนดอุดมการณ์พลเมืองและประชาธิปไตยไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อให้ประชาชนยึดมั่นศรัทธาในอุดมการณ์ประชาธิปไตย

2.3 สร้างระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์และรัฐบาลที่มีธรรมาภิบาล

การพัฒนาพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยจะต้องดำเนินการควบคู่กันไประหว่างการสร้างพลเมืองในฐานะตัวแสดง (Actor) หรือปัจเจกชน (Individual) ให้เป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง มีวัฒนธรรมการเมืองของพลเมือง มีจิตสำนึกพลเมืองอย่างเข้มข้น ในขณะเดียวกันเราต้องสร้างระบบการเมืองให้เป็นการเมืองแบบประชาธิปไตยในเชิงโครงสร้าง (Structure) ที่มั่นคงยั่งยืนเพื่อรองรับพลเมืองที่ถูกพัฒนาให้เป็นพลเมืองที่สมบูรณ์คู่ขนานกันไป

2.4 สถาบันการศึกษากับการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย

บทบาทของสถาบันอุดมศึกษามีส่วนสำคัญในการกล่อมเกลากลายทางการเมืองเพื่อสร้างและพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย สถาบันการศึกษาต้องสนับสนุนการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) ถือเป็นเครื่องมือของรัฐประชาธิปไตยในการสร้างพลเมืองให้มีคุณลักษณะตามที่รัฐต้องการ ส่วนการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองตามระบอบเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในรัฐที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

3. แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า

3.1 การพัฒนาความพลเมืองบนฐานคิดตะวันตก

การพัฒนาความเป็นพลเมืองในฐานะคิดตะวันตกตั้งอยู่บนแนวคิดสัญญาประชาสังคมที่ให้สิทธิและความรับผิดชอบแก่พลเมือง ความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องของการมีสิทธิ มีเสรีภาพ มีการมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะสมาชิกหนึ่งของรัฐ

3.2 การพัฒนาความเป็นพลเมืองตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย หรือ แนวปฏิบัติวิถีใหม่ (New Normal)

ผู้วิจัยได้ประยุกต์แนวคิดทางพุทธศาสนาและฐานวัฒนธรรมของสังคมไทยมากำหนดเป็นแนวปฏิบัติวิถีใหม่ของพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยที่สำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ **1) ด้านการยอมรับ** มีความเคารพซึ่งกันและกัน เคารพในระเบียบ กฎเกณฑ์หรือระเบียบข้อบังคับของสังคมส่วนรวม **2) ด้านสามัคคีธรรม** มีลักษณะการร่วมคิด ร่วมทำ หรือทำงานเป็นทีมด้วยความเต็มใจเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และ **3) ด้านปัญญาธรรม** ใช้สติปัญญา ใช้เหตุผล และความถูกต้องในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวัน

2. การพัฒนาความเป็นพลเมืองตามหลักพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดหลักการพัฒนาความเป็นพลเมืองตามหลักทางพระพุทธศาสนาตามหลักภาวะ 4 เพื่อให้ง่ายต่อการนำไปสู่กระบวนการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา 4 ด้านหลัก ดังนี้

1. กายภาวนา การพัฒนากาย คุณลักษณะด้านกาย (Civic Physical) การพัฒนาความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือวัตถุ โดยมีองค์ประกอบย่อย 2 องค์ประกอบคือ (1) มีความสามารถในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และ (2) มีความสามารถในการสื่อสารรับรู้ข่าวสาร

2. ศิลภาวนา การพัฒนาศีล คุณลักษณะด้านทักษะทางสังคม (Civic Skill) หมายถึง การพัฒนาที่มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับ สิ่งแวดล้อมทางสังคมคือเพื่อนพลเมืองด้วยกันที่ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อน ตั้งอยู่ในวินัย มีอาชีพที่สุจริต โดยมีองค์ประกอบย่อย 3 องค์ประกอบคือ (1) มีความรับผิดชอบ (2) เคารพกฎหมาย และ (3) มีความซื่อสัตย์สุจริต

3. จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ คุณลักษณะด้านจิตใจ (คุณธรรม) (Civic Virtue) หมายถึง การพัฒนาที่มีการส่งเสริมจิตใจ ให้สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต (คุณธรรม) เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออารี มีมุทิตา ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต เช่น มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรอดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิเป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต เช่น มีจิตใจร่าเริง ผ่องใส สงบเป็นสุข เป็นต้น โดยมีองค์ประกอบย่อย 3 องค์ประกอบคือ 1) มีสำนึกความเป็นไทย 2) มีความยุติธรรม และ 3) มีจิตสาธารณะ

4. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คุณลักษณะด้านปัญญา (ความรู้) (Civic Knowledge) หมายถึง การเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ รู้จักแก้ปัญหา รู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญา ปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝง เป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้เท่าทันโลกและชีวิต โดยมีองค์ประกอบย่อย 4 องค์ประกอบคือ 1) การมีความคิดเชิงสร้างสรรค์ 2) การมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง 3) แก้ปัญหาแบบสันติวิธี และ 4) มีการเคารพความแตกต่าง

อภิปรายผลการวิจัย (Research Discussion)

การผลการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย” ผู้วิจัยสรุปอภิปรายผลการวิจัยในประเด็นสำคัญ ดังนี้

1.บริบทของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย พบว่า

1) ปัญหาการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) หรือสำนึกพลเมือง (Civic Virtue) ในสังคมไทยไม่มีการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) หรือ การสร้างสำนึกพลเมือง (Civic Virtue) ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในระยะยาว (Mehran Kam,1996) สอดคล้องกับแนวคิดของ Huntington ที่อธิบายว่าประเทศหรือสังคมการเมืองหรือสังคมการเมืองใดสังคมการเมืองหนึ่งที่ศรัทธาและเลือกเอาประชาธิปไตยมาเป็นรูปแบบในการปกครองสังคมการเมืองนั้น (พิสิษฐกุล แก้วงาม,2553) การมีส่วนร่วม คือวัฒนธรรมทางการเมืองที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตยจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยให้มีเสถียรภาพ และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ไพบูลย์ โพธิ์หวังประสิทธิ์ ที่พบว่า สื่อสารมวลชนมักจะมีอิทธิพลต่อความคิดเห็นทางการเมืองและยังทำให้รู้สึกมีสมรรถภาพเพิ่มขึ้นด้วย (ไพบูลย์ โพธิ์หวังประสิทธิ์, 2558)

2) ปัญหาการรวมศูนย์อำนาจ (Centralization State)

ปัญหาการรวมศูนย์อำนาจ (centralization state) ที่กระทบต่อการการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย มี 2 ประเภท คือ การรวมศูนย์อำนาจในทางการเมืองและการรวมศูนย์อำนาจในทางการเมืองปกครอง โดยความหมาย 1. การรวมศูนย์อำนาจในทางการเมือง หมายถึง มีศูนย์รวมอำนาจอธิปไตยหรือมีเอกภาพในการใช้อำนาจรัฐทั้งภายในและภายนอกประเทศโดยสมบูรณ์ และ 2.การรวมศูนย์อำนาจในทางการเมืองปกครอง หมายถึงการจัดระเบียบการปกครองภายในรัฐ โดยให้รัฐแต่เพียงผู้เดียวเป็นผู้ดำเนินการปกครองหรือจัดทำบริการสาธารณะต่าง ๆ ให้แก่ประชาชน โดยมีการรวมอำนาจในการตัดสินใจ การวินิจฉัยสั่งการเป็นยุดีเด็ดขาดอยู่ที่รัฐส่วนกลาง (สมคิด เลิศไพฑูรย์,2550)

3) ปัญหาพลวัตวัฒนธรรมการเมืองไทยในประวัติศาสตร์

พลวัตวัฒนธรรมการเมืองไทยในประวัติศาสตร์เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยคือพลวัตประวัติศาสตร์การเมืองไทยจากอดีตถึงปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทยที่ถูกกำกับด้วยคติทางพุทธศาสนาและศาสนา

พราหมณ์ได้ถูกชนชั้นผู้ปกครองของไทยทำเอามาสร้างเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐเพื่อใช้สร้างความชอบธรรมทางการเมือง

4) ปัญหาระบบอุปถัมภ์

ระบบอุปถัมภ์มีพลวัตมาอย่างยาวนานและเป็นวัฒนธรรมที่เป็นแกนกลางของสังคมไทยที่ตรงกันข้ามกับการพัฒนาชนบทเมืองในระบอบประชาธิปไตยอยู่ค่อนข้างมาก การที่จะสร้างวัฒนธรรมเมืองของระบอบประชาธิปไตยนั้นจึงจำเป็นต้องใช้เวลาต้องอาศัยการกลมเกลียวทางการเมืองเพื่อสร้างวัฒนธรรมเมืองขึ้นมาแทนที่วัฒนธรรมอุปถัมภ์จากผลการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ อีริคสัน วงศ์วิญญู ได้วิจัยเรื่อง ผลกระทบของระบบอุปถัมภ์ในหน่วยงานราชการต่อการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการในจังหวัดเลย ผลการวิจัยพบว่า การมีอยู่ของระบบอุปถัมภ์ในหน่วยงานราชการมีอยู่จริงเห็นได้จากการใช้ระบบอุปถัมภ์ในการรับคนเข้าทำงาน (อีริคสัน วงศ์วิญญู, 2561)

5) ปัญหาการขาดการกลมเกลียวเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง

ประเทศไทยขาดการกลมเกลียวเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย การกลมเกลียวทางการเมือง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ณฤทธิ จันทนวรรณ ได้วิจัยเรื่อง ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย: กรณีศึกษานักศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง ระดับปริญญาตรี ส่วนกลาง ผลการวิจัย พบว่า กระบวนการกลมเกลียวทางการเมืองมีความสัมพันธ์กับความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยในทิศทางเดียวกัน (ณฤทธิ จันทนวรรณ, 2558)

2. แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย พบว่า

1) กำหนดให้การพัฒนาพลเมืองและการสร้างวัฒนธรรมพลเมืองเป็นยุทธศาสตร์วาระแห่งชาติ

จะต้องมีแผนการการพัฒนาพลเมืองและการสร้างวัฒนธรรมพลเมืองในเชิงยุทธศาสตร์ และต้องขับเคลื่อนกันทั้งสังคมเพื่อสร้างพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย และการแก้ไขปัญหาของระบอบประชาธิปไตยและการเมืองไทยอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยของ วิศาล ศรีมหาโร ที่พบว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองนั้นได้แก่ การสร้างหลักสูตรระยะสั้นโดยมีกลยุทธ์ที่เน้นสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญหลักปรัชญาอุดมการณ์ประชาธิปไตยโดยเฉพาะการเข้าใจสิทธิตัวเองและผู้อื่น การเคารพความแตกต่างและความเสมอภาค (วิศาล ศรีมหาโร, 2563)

2) รัฐธรรมนูญที่สนับสนุนการสร้างความเป็นพลเมือง

ภาครัฐของไทยควรมีการวางแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยที่มั่นคงยั่งยืน ได้แก่ 1) จะต้องทำให้รัฐธรรมนูญที่มีเนื้อหาสาระที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความเป็นพลเมือง 2) จะต้องมีการบังคับใช้รัฐธรรมนูญในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเป็นพลเมืองยังไม่บังคับใช้อย่างจริงจังต่อเนื่องยาวนานจนเกิดเป็นวิถีปฏิบัติจนกลายเป็นวัฒนธรรมพลเมือง 3) มีการกำหนดอุดมการณ์พลเมืองและประชาธิปไตยไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อให้ประชาชนยึดมั่นศรัทธาในอุดมการณ์ประชาธิปไตย

3. สร้างระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์และรัฐบาลที่มีธรรมาภิบาล

แนวทางในการสร้างระบบการเมืองเป็นประชาธิปไตยและมีธรรมาภิบาลเพื่อพัฒนาพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น การได้อำนาจมาของรัฐบาลประชาธิปไตยต้องมาจากการยินยอมและการได้รับฉันทานุมัติ (Consensus) จากประชาชนในประเทศในสังคมสมัยใหม่ของระบอบประชาธิปไตยจึงให้คุณค่าของการเลือกตั้งเป็นกลไกการได้มาของรัฐบาลที่สัมพันธ์กับประชาชน ซึ่งการเลือกตั้งเป็นหลักการสำคัญของการสร้างระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ยั่งยืน

4. สถาบันการศึกษากับการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย

สถาบันการศึกษาต้องสนับสนุนการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) ถือเป็นเครื่องมือของรัฐประชาธิปไตยในการสร้างพลเมืองให้มีคุณลักษณะตามที่รัฐต้องการ ส่วนการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในรัฐที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตยโดยมุ่งเน้นการพัฒนาประชาชนในรัฐให้มีความรู้ความเข้าใจหลักการพื้นฐานทั้งในมิติของวิถีชีวิต อุดมการณ์และรูปแบบทางการเมืองการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

3. แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยด้วยผสมผสาน (mixed) ดังนี้

1. การพัฒนาความพลเมืองบนฐานจิตตะวันตก โดยการพัฒนาความเป็นพลเมืองในฐานะจิตตะวันตกตั้งอยู่บนแนวคิดสัญญาประชาสังคมที่ให้สิทธิและความรับผิดชอบแก่พลเมือง ความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องของการมีสิทธิ มีเสรีภาพ มีการมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะสมาชิกหนึ่งของรัฐ

2. การพัฒนาความเป็นพลเมืองตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย หรือ แนวปฏิบัติวิถีใหม่ (new normal) โดยการทำให้สังคมและประเทศชาติมีการพัฒนาไปอย่างมั่นคงเพราะการที่ทุกคนมีส่วนร่วมใน การแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลาย และมีเหตุผลในงานหรือโครงการต่าง ๆ ทั้งในระดับชุมชนถึง ระดับประเทศ ตลอดจนเปิดโอกาสให้คนที่มีความรู้ความสามารถได้ร่วมกันทำงาน ย่อมส่งผลให้การ ทำงานและผลงานนั้นมีประสิทธิภาพ

2. การพัฒนาความเป็นพลเมืองตามหลักพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้นำเสนอแนวคิดหลักการพัฒนาความเป็นพลเมืองตามหลักทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ง่ายต่อการนำไปสู่กระบวนการพัฒนาตามหลักภาวนา 4 ด้าน (ที.ปา. 11/307/198-199) ประกอบด้วย 1) กายภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ 2) ศีลภาวนา การพัฒนาที่มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมคือเพื่อนพลเมืองด้วยกัน 3) จิตภาวนา การพัฒนาที่มีการส่งเสริมจิตใจ ให้สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต (คุณธรรม) และ 4) ปัญญาภาวนา การเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ รู้จักแก้ปัญหาด้วยปัญญา ปราศจากอคติและแรงจูงใจ แอบแฝง

ข้อเสนอแนะการวิจัย (Research Suggestions)

ผู้วิจัยได้สรุปเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยอันเป็นข้อมูลสารสนเทศที่ได้จากการวิจัย ประกอบด้วย 1) บริบทของปัญหาของการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย พบว่า มีปัญหาใน 5 ด้านในการพัฒนาความเป็นพลเมือง ประกอบด้วย 1) ปัญหาการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) หรือสำนึกพลเมือง (Civic Virtue) ในสังคมไทยไม่มีการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) ให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย 2) ปัญหารัฐรวมศูนย์อำนาจ (Centralization State) ที่ประชาชนพลเมืองมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเพียงน้อยนิดและในหลายๆกรณีไม่มีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจ 3) ปัญหาพลวัตวัฒนธรรมการเมืองไทยในประวัติศาสตร์ ที่เป็นผลพวงของระบบไพร่ที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย 4) ปัญหาระบบอุปถัมภ์ที่ทำให้การพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก มีพลวัตมาอย่างยาวนานและเป็นวัฒนธรรมที่เป็นแกนกลางของสังคมไทย และ 5) ปัญหาการขาดการกล่อมเกล่าเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง เพราะระบบการศึกษาของประเทศไทยมุ่งให้ความสำคัญมากแก่การสร้าง ความจงรักภักดีต่อรัฐ มากกว่าการสร้างพลเมืองและพัฒนาความเป็นพลเมืองภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย

จากการศึกษาเรื่องนี้ได้มีข้อเสนอแนะในประเด็นสำคัญได้แก่ รัฐบาลต้องกำหนด ยุทธศาสตร์ แผนงาน และโครงการเกี่ยวกับการสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (Civic Culture) หรือ สำนึกพลเมือง (Civic Virtue) โดยกำหนดไว้เป็นวาระแห่งชาติ อีกทั้งควรมีการรณรงค์และ ประชาสัมพันธ์ การสร้างค่านิยมของคุณลักษณะความเป็นพลเมือง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ ระดับชาติถึงระดับท้องถิ่นสู่สังคมพลเมือง อันเป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนา ประเทศ สอดคล้องกับการยกระดับการพัฒนาประเทศรองรับการเข้าสู่อาเซียนสังคมโลกยุคโลกกลม ประเทศและได้ระดับไทยแลนด์ 4.0 อันเป็นฐานสำคัญ คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของประเทศในภาพรวม

เอกสารอ้างอิง (References)

- คณะกรรมการนโยบายปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง ด้านพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองดี. (2554). **ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. 2553-2561**. กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายด้านพัฒนาคุณภาพและมาตรฐาน การศึกษาสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- ทิพย์พาร ดันติสุนทร. (2554). **การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบาย ศึกษา. 2554
- ธีรวัฒน์ วงศ์วิญญู. (2561). รายงานการวิจัยผลกระทบของระบบอุปถัมภ์ในหน่วยงานราชการต่อการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการในจังหวัดเลย. **รายงานการวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย**.
- ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล. (2555). **การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิชั่นส์.
- ไพบูลย์ โพธิ์หวังประสิทธิ์. (2558). หน่วยตัวแทนและวิธีการของการกล่อมเกลากลายทางการเมืองของประชาชนไทย. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**, 8(2), 6-17.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิศาล ศรีมหาโร. (2563). ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย : กรณีศึกษาเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี. **วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี**, 7(1), 148-165.
- สมคิด เลิศไพฑูรย์. (2550). **กฎหมายการปกครองท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมการพิมพ์.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2555). **ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

อนุก เหล่าธรรมทัศน์. (2554). **การเมืองภาคพลเมือง.** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.

Mehran Kamrava. (1996). **Understanding Comparative Politics: a framework for analysis.** London and New York: Routledge.